

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI : KAPSAMI VE YÖNTEMİ SORUNU

M. VEHBİ TANFER

Türk Kurtuluş Savaşı, Türk tarihinin kritik bir evresinde, ezilmek ve esaret altına alınmak istenen Türk milletinin, bağrından çıkardığı kurtarıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, kendine özgü yanları olan; ama, daha sonraları özgürlük ve bağımsızlık yolunu izleyecek pek çok mazlum ulusa, ezenler ve ezilenler arasında, üçüncü bir alternatif örnek sunarak, ezenlere karşı baş kaldırma yolunu göstermiş, özgürlük ve bağımsızlık savaşıdır. Bu zamana değin Türk Kurtuluş Savaşı ve bu Savaşın yönlendirici önderi Mustafa Kemal Atatürk üzerine, sayısız araştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar, pek çok yönden tasnife tâbi tutulabilir. Örneğin, kimisinde duygusal öğeler ağır basar; kimisinde olayı aslından tamamen ya da kısmen ayrı mecraya sürükleyen hususlar vardır. Bazıları kaynaklar itibarıyla yetersizdir; bir bölümü de, aradan geçen yıllar içinde ortaya çıkan türlü kaynaklar ve bilgiler itibarıyla, yapılacak yeni çalışmalarla aşılma durumundadırlar.

Bu deneme yazının amacı; Türk Kurtuluş Savaşı'nın yeniden tarihini yazmak değil, yapılacak yeni çalışmalarda izlenmesi gereken yolu ve uygulanacak yöntemi, ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Böylece, yapılacak yeni çalışmalarda, izlenecek yolun az da olsa aydınlatılacağı düşünülmektedir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir tanımını yapma çabaları sonunda söylenen ya da yazılan şeyler, istenilen ölçüde hâlâ ortak bir noktada buluşmuş değildir. Her meslek grubundan pek çok kişi, kurum ve kuruluş, kendi görüş, düşünce, eğilim ve birikimine göre, o dönemde dünyanın dikkatle ve şaşkınlıkla izlediği Türk Kurtuluş Savaşı'nın amacı, nitelikleri, kapsamı, evreleri ve süresi konusunda değişik düşünceler, değişik tanımlar ileri sürmüşlerdir. Kimisi bu hareketin "bir bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi", kimisi "asker-eşraf-bürokrat" gruplarının, batının kapitalist ve emperyalist saldırılarına geleneksel tepkisi; kimisi bütün boyut, nitelik ve amaç itibarıyla bir halk hareketi; kimisi de, son 20-30 yıllık dönemde, Osmanlı devlet idaresine tâbi olup, yeni "Türklük" kimliğiyle karşılaşmış dinsel nitelikli bir toplumun, tarihin bu kritik evresinde Türklük kimliğini

yeniden edinme savaşı ve bir "millî hareket" olarak değerlendirmiştir. Öne sürülen bu iddiaların gerçekte eksik yanları vardır; kimisi ise bir anlam ifade etmez; hatta bu tür değerlendirmelere, pek çok yenisi daha da eklenbilir¹

Oysa, Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük önderi Mustafa Kemal Atatürk, üç-buçuk yıllık silâhli mücadele dönemini, Türklerin "millet" olarak yaşadıkları bir dönem olarak yorumlar² ve bu dönemi, Türk İnkılâbı'nın başlangıç aşamasındaki "ihtilâl" evresi olarak görür. 1925 yılında, Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı sırasında: "Türk İnkılâbı nedir?" sorusunu yanıtlarken, bunun 'ihtilâl' sözcüğünün ilk anda akla getirdiği şeylerden daha geniş bir değişimi ifade ettiğini belirtir³. Kuşkusuz ki, Türk İnkılâbı olarak onun tanımını yapmaya çalıştığı şey, 1919'da başlayıp, 1923 yılında biten silâhli vuruşmalar dönemi değildir. Bu dönem, inkılâba temel hazırlayan bir ihtilâl dönemidir. Türk İnkılâbı ise, bu üç yıllık evreyi kapsadığı gibi, bu evre sonundan, sözkonusu konuşmanın yapıldığı tarihe kadar olan süreci, hatta ondan sonra yapılanları ve daha da yapılacakları kapsar. Çünkü inkılâbın ne yaşı, ne de bir süresi vardır.

O halde, Atatürk'e göre Türk Kurtuluş Savaşı'nın tanımı nasıldır? Ya da başka bir deyişle, Atatürk Türk Kurtuluş Savaşı'nın niteliklerini nasıl belirtmiştir?

1931 yılında, Atatürk'ün buyruğu ve bizzat katkılarıyla hazırlanarak, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTK'nın eski adı)'nce yayınlanan, Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti -*Tarih IV*- isimli kitapta, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kapsam ve anlamından oluşan tanımı, şu şekilde yapılmaktadır: "Hasılı Türk İstiklâl Harbi, şarkın dînî, içtimaî, ve siyasî istibdadıyla, garp devletlerinin siyasî ve iktisadî tegâllübünden masun, yeni ve tam müstakil bir Türk Devleti kurmak için girişilen çok cepheli millî mücadelenin, ikinci bir tabir ile 'kurtuluş hareketinin' mecmuudur"⁴.

Bu özet tanım, Türk Kurtuluş Savaşı'nın tartışmasız kabul edilecek tanımıdır, denilebilir.

¹ Güzel bir değerlendirme için bk. Bekir Sıtkı Baykal, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Oluşması Üzerine Kısa Bir Bakış 1920-1960, Belleten XLII, s. 491-504.

² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Üçüncü Basım, Ankara 1981, s.45.

³ a.g.e., s.237.

⁴ Tarih IV, İstanbul 1931, s.57.

Görülüyor ki, bu tanımda; ister doğudan, ister batıdan kaynaklanıyor olsun, her türlü dinsel, toplumsal, siyasî, iktisadî baskı ve zorlamalardan korunmuş, yeni ve tam bağımsız bir Türk Devleti kurma girişimi diye nitelendirilen Millî Mücadele, Türk Kurtuluş Savaşı'nın neden ve boyutlarını açıklıyor. Bu noktada da insan, -ister istemez- Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı ve onun sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'yle içine düştüğü kötü durumu üzerine, değişik manda, himaye ve bölgesel kurtuluş hareketi hayali ile, ülke için kurtuluş yolu arayan aydın, politikacı, bilim adamı ve devlet adamlarından ayrı olarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün vatani için öngördüğü yegâne kurtuluş yolunu ve bunun sonunda varılmak istenen hedefi ve bu hedefe varmak için, onun izlediği yöntemi hatırlıyor. O, büyük Nutuk'ta, Türk milletinden aldığı güçle, kendisinin oluşturduğu amacı ve bu amaca ulaşmak için izlediği yolu şu şekilde açıklıyor: "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur... Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!... Binâenaleyh, ya İstiklâl ya Ölüm!... Bu mühim kararın bütün icâbat ve zaruriyatını ilk gününde ihzâr ve ifade etmek, elbette musibolmazdı... Tatbikatı bir takım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve eskârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasil olmaya çalışmak lâzım geliyordu... Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtîsas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey, bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim"⁵.

İşte Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda izlemeye çalıştığı amacı, bunun için de uygulamaya koyduğu yöntemi, bu sözlerle özetlemektedir. Gerçekten de, Kurtuluş Savaşı boyunca (hatta daha sonra da), yapmaya çalıştığı her türlü girişimde bu yolu izlemiştir. Örneğin, millet hakimiyetinin üstünlüğünü ele aldığı, 24 Nisan 1920 tarihinde, yani meclisin açılışının ikinci günü, Hükümet Teşkilâtı Hakkında Kanun münasebetiyle yaptığı konuşmada, Türk milletini kurtuluşa götürecektir en büyük gücün, "irade-i âliye-i millîye" (büyük millî irade) olduğunu belirtmiş; hemen arkasından: "Mücadehatımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet

⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk I, Onikinci Basım, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1972, s.12-16.

makamlarının tefrikini istihdaf eden düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsait olmadığını göstermek ve bu makam-ı mukaddeseyi esaret-i ecnebiyeden tahlis ederek ulûlemin salâhiyetini düşmanın tehdit ve ihrakından azade kılmaktır” demiştir. Aynı konuşmada, bu söylenenlerden ayrı olarak, iki önemli cümle daha vardır: “Padişahımız ve Halife-i Müslimin Efendimiz her nevi cebir ve ikrahtan azade ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendini milletin ağuş-u sadakatinde gördüğü gün, Meclis-i Âlinizin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde, vaz-ı muhterem ve mübeccelini ahzeder”. “Artık Meclis-i Âlinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir”⁶.

Mustafa Kemal Atatürk’ün evrelere ayırdığı ve millî bir sır olarak sakladığı yöntemi, bu örnekte olduğu gibi, daha pek çok örnekte de görülebilir. Burada görülen şey, hem hilâfet ve saltanatı kurtarmak için çalışıyormuş gibi gösterilen bir maske amaç vardır; hem de, amaç gibi gösterilen bu şeyin yanında, millet üstünlüğünü benimseme, benimsetme ve bundan daha büyük bir gücün olamayacağını kabullendirme çabası vardır. Bu iki husus, hiçbir zaman uyuşamaz; çünkü, birincisi saltanatı, ikincisi de cumhuriyeti simgeler. Gerçekten de, saltanat için yapılacağı söylenen birinci husus, cumhuriyete giden gerçek yolu, o an için “millî bir sır” gibi saklamaktır.

Görülüyor ki, asıl amaç, yeni Türkiye için, cumhuriyet rejimini benimseme gibi görkemli bir amacın saklanması için, saltanat ve hilâfet rejimi, bir figüran gibi kullanılmaktadır⁷.

Türk Kurtuluş Savaşı, her şeyden önce, millî bir harekettir ve bu nedenle, 28 Ocak 1920 tarihinde, Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nca kabul edilen ve müsveddelerini Mustafa Kemal Atatürk’ün hazırladığı bilinen “Misak-ı Millî” isimli siyasal belge, bu savaşın programını oluşturan ve “millilik” kavramının hangi anlamda ele alındığını gösteren, önemli bir olgudur. Bir anlamda, Türk Kurtuluş Savaşı’nda ne gibi amaçlar taşındığı, -bazı hususlar üstü kapalı da olsa- bu belgenin altı maddesine sığdırılmış gibidir. Gerek Türk dış politikasında, gerekse içerde gerçekleştirilmeye çalışılan “adlî, siyasî, iktisadî” v.b. türlü işlerde, “millilik” kavramından; Türkler’in çoğunluk olarak yaşadıkları ve günün koşullarında ellerinde tu-

⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara 1961, s.60-63.

⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, “TBMM’nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, Belleten XXIV/96 (1960), s.637-664.

tabildikleri, ulusal sınırlar ile çevrili Türk vatani üzerinde siyasal, sosyal, adli, iktisadi vb. tüm hayatî noktalar açısından, "tam bağımsızlık" gibi bir amaç anlaşıldığı bilinmektedir. Misak-ı Millî sınırları, gerçekleştirilemeyecek maceralara set çeken, realist bir belgedir. M. Kemal Atatürk'ün, Osmanlı Devleti'nin "Panislâmist, Panturanist" politikalarını eleştirerek;⁸ "Milletimiz asırlarca, bu vahî nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve netice ne oldu, görüyor musunuz? dedim... Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur..."⁹, biçimindeki sözleri, Misak-ı Millî'den ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın "millilik" vasfından ne anlaşılması gerektiğini yerince ortaya koymaktadır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlama ve bitme tarihleri üzerinde de değişik düşünceler ileri sürülmüştür. Genelde kabul edilen başlama tarihi, 19 Mayıs 1919'dur. Zaten Atatürk'ün de bu tarihi kabul ettiği bilinmektedir. Bitiş tarihi ise, kimi yazara göre 9 Eylül 1922'dir; kimi yazara göre de, 24 Temmuz 1923'tür. Gerçekte ise, hukuksal olarak, 24 Temmuz 1923 tarihini benimsemek, daha akla yakın görünüyor. Çünkü bu tarih, uluslararası hukuk esaslarına göre, Türkiye'nin kimlik belgesinin, "Lozan Antlaşması" ile, onaylanması tarihidir. 19 Mayıs 1919 ile, 23 Temmuz 1923 tarihi arasındaki evreyi de, üç önemli aşamada ele alabiliriz: Birinci aşama, 19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920 tarihleri arasındaki kongreler dönemi; ikinci aşama, 23 Nisan 1920-9 Eylül 1922 tarihleri arasındaki, Türk milletinin bağımsızlığını fiilen eline aldığı dönemi; üçüncü aşama da, 9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasındaki, uluslararası hukuk kurallarına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin tescili dönemidir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın benzeri türdeki savaşlar içindeki kendine özgülüğü, hepsinden fazla ve farklıdır. Bunun böyle olduğu, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın siyasal, sosyal, dinsel, kültürel, ekonomik v.b. boyutlarına bakıldığında görülebilir. Bu mücadele, herşeyden önce, tamamıyla millilik vasfını haizdir. Hiçbir biçimde, Türk olmayan maddî-manevî güçlerin desteği söz konusu değildir; Türk Milleti, bütün zorluklara rağmen bu savaşta, unutturulmuş sanılan kimliğini elde etmiştir. Geleneksel dünya yaşam

⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s.199-201.

⁹ Nutuk II, s. 710-711.

biçimini belirleyen kalıplar kırılmıştır. Batı milletlerinin yeniden biçimlenişlerinde uzun yüzyıllar boyu rol oynamış çağdaş kavramlar, Türkiye'de uğruna savaş verilir bir değere kavuşmuştur. Hareketin özü, millî egemenlik, millî bir devlet, ulusal sınırlar, tam bağımsızlık gibi kavramlarla, geçen bu üç buçuk yıl boyunca, ümmetçi anlayışın kavramlarıyla hiç bir ilgisi olmayan, lâik dünya görüşü üzerine oturtulmuş olmuştur. Türk milletinin 'yüksek vasfı', 'üstün yeteneği', 'asil kanı' ve 'soyulu ırkı', 'tarihte üstlendiği medenî rolü' gibi kavramlarla, kendi öz kültürüne yönelişin belkemiğini oluşturacak gelişmeler de, yaşanmış ve uygulanmıştır.

Bu sayılanlar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kendine özgü yanlarından sadece birkaçıdır. Yalnızca bunlar üzerinde düşünülse bile, bu savaşın, ne Fransa İhtilâli'ne, ne Rus İhtilâli'ne, ne de İspanya'nın, Portekiz'in, Brezilya'nın, hatta Amerika kolonilerinin özgürlük ve bağımsızlık savaşına benzediği görülür. Bunların hiçbirine benzemez; ama, Fransa İhtilâli ile örneğin Rus İhtilâli arasında, kolaylıkla benzerlikler bulunabilir. Buna karşın, Türk İhtilâli'nin Fransa'nın açtığı yoldan gittiği, ondan ilham aldığı da tartışılmaz; çünkü, bu düşünceyi bizzat Atatürk dile getirmişti¹⁰. Oysa bu ihtilâllerin çoğunda, yukarıda sayılan yönler bakımından, Türk Kurtuluş Savaşı'na benzerlikler çok azdır. Hele hele temel niteliklerde, amaçlar açısından az da olsa zorlama ile ortak yanlar bulunsa bile, oluşum biçimi üzerinde benzerlikler, hemen hemen hiç yok gibidir. Çünkü, Türk Kurtuluş Savaşı, hem Türk vatnını işgale kalkışan sömürgeci dış güçlere, hem de dış güçlerin desteğindeki içerdeki engelleyici-padişahçı güçlere karşı verilmiştir. Diğer bağımsızlık hareketlerinin hiçbirisinde, öz vatanlarını savunma anlayış ve felsefesi yoktur; ancak, Türk Kurtuluş Savaşı'nın, kendinden sonraki bağımsızlık ve özgürlük hareketlerine örnek teşkil ettiği de, tartışılmaz.

Atatürk, Türk Bağımsızlık Hareketi'ne tarihin yüklediği bu misyonun değerlendirmesini çok güzel yapmıştır. Bu durumun, daha savaş yıllarında farkında olan Atatürk, geleceği olağanüstü seziş gücü ile, gelecek hakkında güzel değerlendirmeler yapmıştır. Öyle ki, benzer şartları paylaşan mazlum uluslara örnek olma, onlara yol gösterme, kendi kimliklerine kavuşturma ve kendilerine güvenme duygusunu güçlendirme anlayışı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden beri üzerinde durulan noktalar olmuşturlardır.

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.33-38 ayrıca bk. Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1982, s.9-11.

Türk Kurtuluş Savaşı, her geçen gün özgün araştırmaların artmasına karşın, günün siyasal etkilerinden, değerlendirilme ve yorumundan, henüz istenilen ölçüde kurtulabilmiş değildir. Ama, her geçen gün de, bilimsel yeterliliği fazla araştırma yapmaya yarar olanakları artıran materyallerin gittikçe zenginleştiği de görülmektedir. Yapılacak bilimsel araştırmaların konusu, konunun sosyal araştırmalar içindeki türü (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel v.b.) açısından da, ne tür kaynakların ön plâna geçeceği, ne tür kaynakların ikinci plâna atılacağını belirler. Bu, tartışılmaz genel kuraldır. Ne var ki, genel bir yaklaşımla, gene de şöyle bir sıralama yapılabilir:

A - Resmî Kaynaklar:

- 1 - Arşivler
- 2 - Resmî yıllıklar ve salnameler
- 3 - Resmî istatistikler

B - Resmî Olmayan Kaynaklar:

- 1 - Anılar
- 2 - Gazeteler
- 3 - Döneme dair basılı kitaplar
- 4 - Kişisel arşivler
- 5 - İnceleme kitap ve makaleler

Türkiye’de, tarihsel araştırmalarda kullanılan bilimsel yöntemde zaafa düşülen en büyük sorun, kuşkusuz ki, araştırmanın materyalini oluşturacak kaynaklar arasında sistematik bir hiyerarşi oluşturulamayıdır. Ne tür bir araştırma olursa olsun, ilk akla gelen ve tartışmasız birinci sıraya konulan materyal grubu, arşivlerdir. Gerçekten, diyelim ki siyasal ya da diplomasi konusunda yapılacak bir çalışmada, arşiv malzemeleri, birinci elden bilgiler verebilirler. Oysa, ekonomik konulu bir çalışmada, arşivin veremeyeceği bilgilerin çok daha önemlisini, dönemin gazetelerindeki ekonomi haberleri verebilir. Görülüyor ki, konunun türü, konuya yaklaşım biçimi ve seviyesi de, kaynakların hiyerarşik sırasını değiştirebilir.

Bu genel nedenden ötürü, kaynağın kritiği ve tasnifi büyük önem taşır. Özellikle kaynaklarda verilen kimi bilgileri, ince bir dikkat ve eleştiri süzgecinden geçirmeden almak, umulmadık ölçüde yanlış sonuçlara neden olabilir. Örneğin, hatıra türünde yazılan kaynaklara kesinlikle kuşku dolu gözlerle ve yöneltilecek sorularla bakmak gerekir. Çünkü, aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, kimi araştırmacılarca yapılan incelemelerde, si-

yasal eğilimler, yorumlar, kişisel sorunlar bile, üzerinde araştırma yapılan konuyu doğal çizgisinden saptırır. Bizzat olaylara tanık olmuş, hatta olayın oluşum biçimi üzerinde gerek fiilî gerekse fikrî yönden; hatta iki yönden de aynı anda etkili olmuş bir kişiye yazılan anılara, bu tür kuşku- larla bakmak, herhalde doğru olan yoldur.¹¹

Bu durum, anılan ölçüde olmasa da, aşağı yukarı her türdeki kaynak için geçerlidir.

Buraya kadar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın tanımı, niteliği, amaç ve yöntemi, zaman açısından evreleri ve zemini, benzeri türdeki savaşlar için- deki yeri ve önemi üzerinde, ana hatlarıyla durulmuştur. Bu genel hatla- rın, Türk Kurtuluş Savaşı üzerinde yapılacak monografi çalışmaları için, vazgeçilmez ilkeler olduğu düşünülmektedir. Kuşkusuz, Atatürk'ün dediği gibi: "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır"¹². Ob- jektif ölçüler içerisinde kalmak zorunda olan tarihçinin, hangi tarih dilimi üzerinde olursa olsun, bu genel ilkeye bağlı kalması birinci görevidir. Türk Kurtuluş Savaşı incelenirken, değişik siyasal, ideolojik yaklaşımlar- dan arınma zorunluluğu, ilk anda kendini hissettirmektedir. Bu nedenle, gerek Türk Kurtuluş Savaşı, gerekse daha özel olgular ve kişiler ele alınır- ken, dönemin şartları hiçbir zaman gözardı edilemez. Bu yapıldığında, ta- rafsız ve objektif olarak, Türk Kurtuluş Savaşı, gerek dünya tarihi, gerekse Türk tarihi içindeki lâyük olduğu yere, daha sağlam temeller üzerinde otu- racaktır.

¹¹ Bk. Türk Dili, Anı Özel Sayısı.

¹² Anı İnan, Düşünceleriyle Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 143.